

dalších vodních živočichů, 15 mořských ježovek a hvězdic, 22 koryšů, 7 lahví se štíry, stonožkami atd., 3 500 ulit měkkýšů, 162 fosilií, 70 položek krevních roztěrů pro studium parazitů a 130 tisíc kusů hmyzu. Členové expedice přivezli také fotografie a natočili dokumentární film o své práci v navštívených zemích. Povědomí o expedici se zachovalo též díky pečlivě vedené korespondenci a deníku Jiřího Bauma, který Národní muzeum vydalo tiskem pod výše zmíněným názvem *Expeditio Obenberger* až v r. 2012.

Jan Obenberger se snažil rozhojnit přírodovědné sbírky NM o cizokrajné exempláře také pomocí Čechoslováků, kteří se v té době vydávali do zahraničí. V tisku uveřejnil výzvu o pomoc vlasti s vytvářením a doplňováním již existujících kolekcí. Jeho apel se setkal s kladnou odezvou krajanů pobývajících krátkodobě nebo již v několikáté generaci mimo naši republiku. Za mnohé uveďme alespoň českou lékařku v Iráku, Vlastu Kálalovou Di Lottí, která v Bagdádu založila a vedla vlastní nemocnici a brzy ráno a po večerech vyrážela na lov (nejen) hmyzu, jenž pak po nocích balila k transportu do Prahy. Také Obenbergerova korespondence představuje bohatou studnici kontaktů s krajanů po celém světě, ať odcházeli za prací jako cukrovárníci na Blízký východ, nebo úředníci do francouzských kolonií v Africe. Pozoruhodná jsou přátelství vznikající postupně od prvního dopisu s dotazy, kterak nejlépe ulovit a odeslat hmyz z tropů

či z pouště do střední Evropy. Jedním z nejvýznamnějších „dodavatelů“ exotických exemplářů byl litograf Jaro Mráz, který pobýval téměř celý život v Jižní Americe a zaslal odtud pro NM statisíce kusů, zvláště brouků (blíže viz následující článek). Prof. Vladimír Zoufal z Prostějova pak hmyz z Mrázových brazilských sběrů zdarma vypracoval.

Významnými dárci, doplňujícími obzvláště entomologické sbírky, se stala též skupina cestovatelů, kteří se ve 20. a 30. le-

4 Jan Obenberger (vlevo) na exkurzi se svými asistentkami a laborantem (50. léta 20. stol.). Z archivu České společnosti entomologické

tech vydávali do vzdálených zemí celého světa. Řadila se k nim především skupina dálkových jezdců podnikajících automobilové výpravy za zábavou i poznáním. Mezi tyto dobrodruhy patřili manželé Škulínovi (putovali po Africe), sochař František Vladimír Foit (rovněž výpravy do Afriky), či již zmíněný dobrovolný spolupracovník a mecenáš Národního muzea Jiří Baum (opakovaně navštívil Afriku, ale podnikl i cestu kolem světa). Mezi sbírkami najdeme také exempláře, které z Afriky přivezl vůdce loveckých výprav Bedřich Machulka. V Praze pak J. Obenbergerovi pomáhali jeho studenti i dobrovolníci preparováním a zpracováním darovaných exemplářů.

Vynikající vědecké výsledky Jana Obenbergera v oblasti entomologie z obecného povědomí nezaslouženě vytlačily jeho obrovskou organizační práci na poli českého muzejnictví, kde se výrazně angažoval v rozvoji zahraničních kontaktů, ve snaze o stavbu nové budovy Přírodovědeckého muzea Národního muzea a celkově o překonání dožijovacího přírodovědného muzejního konceptu Antonína Friče z druhé poloviny 19. stol. Obenbergerovo jméno tak symbolizuje těsné sepětí přírodovědy poloviny 20. stol. s Přírodovědeckou fakultou UK či s tehdejšími přírodovědnými vědeckými disciplínami.

Svatopluk Bílý

Československá amatérská entomologie

Po dlouhá desetiletí platilo, že Československo je entomologická velmoc a do jisté míry to platí dosud. Nenalou, ne-li rozhodující mírou se o to zasloužily desítky, ba i stovky amatérských entomologů. Připomeňme si tedy některá jména významných českých a slovenských „amatérů“. Slovo „amatérů“ jsem dal do uvozovek záměrně, neboť mnozí z nich se vypracovali na skutečně světové odborníky v taxonomii vybraných hmyzích skupin. Zároveň nelze oddělit osobnosti české a slovenské národnosti, protože obě skupiny pracovaly vždy ruku v ruce, a nejinak je tomu i v současnosti. Domnívám se, že pravidlo, že entomologická taxonomie stojí na amatérech, platí u nás dvojnásobně: co amatéři nenashbírají, profesionál nemá. Málokterá instituce si totiž může dovolit organizovat (nebo ani nemá zájem) sběrné expedice do oblastí, které by si to zasloužily.

Připomeňme si proto zde několik osobností z historie československé entomologie, které stojí za rozvojem a slávou této vědní disciplíny u nás. Ze zřejmých důvodů uvedeme pouze entomology už nežijící. Také jsem úmyslně vynechal přírodovědce jiných národností, i když to byli vysoce uznávaní odborníci úzce spjatí

s naší entomologickou společností (např. Franz Anton Nickerl – viz Živa 2014, 1: XI–XIII, Edmund Reitter a mnoho dalších). Při pohledu do minulosti zjistíme, že u některých profesí se objevuje entomologie jako daleko častější koníček než u jiných.

Celkem pochopitelné je to u lékařů, kteří se entomologii věnovali mnohdy na vysoké úrovni. Jedním z prvních byl Karel Slavov Amerling, jenž pracoval i jako správce sbírek Kašpara hraběte ze Šternberka a již v r. 1836 napsal první českou knihu pojednávající o hmyzu: *Knížka o hmyzech nebo-li naučné vypravování pro dítky československé*. Z dalších uveďme např. jména Antonín Fleischer, neodmyslitelně spjatý s entomologií na Moravě, Emil Holub, jehož hojné sběry z jižní Afriky obohacily nejedno významné muzeum, Vlasta Kálalová Di Lottí, která strávila významnou část života na Blízkém východě (hlavně v Iráku). Nedostudovaný lékař Emanuel Lokay po nejrůznějších životních peripeitích skončil jako kustod fyziologického ústavu, kde úzce spolupracoval s Janem Evangelistou Purkyněm a s Antonínem Fričem. Jeho Seznam brouků českých (1869) představoval v podstatě první odborně pojatý katalog naší broučí fauny. Dalšími

entomology z řad lékařů byli také Leopold Melichar, vynikající znalec řádu stejno-křídlí (*Homoptera*), Jan Svatopluk Presl, který proslul jako tvůrce českého názvosloví (nejen hmyzu), nebo Oldřich Smetana, jenž se zabýval československou entomologickou bibliografií. Není možné opomenout ani Vladimíra Šilhavého, předního světového odborníka na sekáče (*Opi-lonoidea*), sportovního lékaře a náruživého sběratele brouků Adolfa Svozila, jakož i Stanislava Kadlece, který se věnoval tesaříkům (*Cerambycidae*) a na svých cestách shromáždil ohromný materiál i z jiných čeledí (byl, a doposud je, zpracováván předními odborníky).

Další profesní skupinou široce zastoupenou mezi amatérskými entomology byli právníci. Jedním z nejznámějších se stal Leopold Heyrovský, světový odborník na čeled' tesaříkovití, jehož obrovská celosvětová sbírka je uložena v Národním muzeu v Praze a sbírka kůrovcovitých brouků ve Slezském muzeu v Opavě. Mezi ostatními vynikli např. Emanuel Blatný sen., který studoval motýly, Cyril Purkyně jun. ze slavné rodiny Purkyněů, světový odborník na nosatce (*Curculionidae*), nebo Jiří Slaba, specialista na stěvlíky (*Carabidae*). Sem bychom měli zařadit také notáře Josefa Laco, jehož vlastním nákladem vydaná slovenská knížka *Chrobákoveda* byla obdobou české publikace *Čeští brouci* Josefa Klimenta (1899).

Poměrně silné zastoupení mezi amatérskými entomology měli kněží. Když sáhne hluboko do předlinnéovské minulosti, tak to byl už Bohuslav A. Balbín, znalec

včel a velký propagátor včelařství. Včely ostatně představovaly oblíbenou skupinu mnoha dalších členů nejrůznějších řádů. I slavný Gregor J. Mendel, objevitel zákonů dědičnosti, začínal pokusy na včelách (viz Živa 2012, 6: 266–268). Mezi dalšími jmenujme Antonína Kubese, Pavola Příhodu, Libora Scholze, Martina Klímu nebo Josefa Kólruse – ti všichni propagovali na našem území včelařství. Mezi entomologickým klérem vybočoval Jan Karafiát – nezabýval se sice včelami, ale nesmazatelně se zapsal do historie naší entomologie knihou Broučci, která ovlivnila minimálně dvě generace dětských čtenářů.

Celkem pochopitelně působilo hodně amatérských entomologů mezi učiteli, nebo mezi těmi, kteří svou kariéru jako učitelé začínali. Připomeňme alespoň Napoleona M. Kheila, znalce a sběratele motýlů, zakládajícího člena České společnosti entomologické (ČSE), a prvního předsedu ČSE Františka Klapálka, průkopníka ve studiu jepic (*Ephemeroptera*). Dále např. již zmíněný J. Kliment, jenž vydal v r. 1899 vlastním nákladem knihu Čeští brouci, s překrásnými a vědecky věrnými ilustracemi Vladimíra Zoufala. Mezi další pedagogy, kteří se zapsali do české entomologie, patřili i Jiří Niedl (entomologii, ale i teraristiku popularizoval v několika knihách, např. Pouště, džungle a hory mých snů z r. 1979 nebo Okouzlen brouky a hady z r. 1986), Rudolf Pucholt, Vilém Zavadil a Oldřich Marek (vynikající znalec evropských lesknáčků – *Nitidulidae*). Samozřejmě na tomto místě nesmí chybět Antonín Vimmer, který se zabýval dvoukřídlými (*Diptera*) a patřil rovněž k zakládajícím členům ČSE.

Několik významných amatérských entomologů nám dala i zoologická zahrada v Praze. Mimo zmíněného Cyrila Purkyně (několik let pracoval jako její ředitel) to byli nezapomenutelní Josef Král, specialista na dřepčíky (*Alticinae*), Aldo Olexa, úspěšně publikující znalec čeledí *Eucnemidae* a mršníků (*Histeridae*), nebo Otakar Brodský, odborník na čeled' pestrokrovecníků (*Cleridae*).

Zcela logicky se entomologii věnovali lesníci – např. Karel Prokůš, Jiří Hladil a Engelbert Hepner, jejichž rozsáhlé sbírky s velmi cennými bionomickými údaji se dostaly do našich muzeí.

Samostatnou kapitolu tvoří výtvarníci, kteří sbírali hmyz, ale také většinou publi-

kovali a hmyz kreslili. Snad neznámější byl Alois Hynek Joukl, zakládající člen ČSE a pozdější člen výboru Společnosti, jenž se celý život zabýval motýly. V r. 1910 vydal knihu Motýlové a housenky střední Evropy, již sám ilustroval a která se na dlouhou dobu stala nepostradatelnou příručkou pro všechny lepidopterology. Dalším výtvarníkem, zapsaným do dějin naší entomologie, byl litograf Jaro Mráz. Prožil většinu života v Brazílii a posílal odtud do té doby nevídané množství tropického hmyzu pro pražské Národní muzeum. Celkem poskytl okolo 300 tisíc exemplářů, mezi nimi stovky dosud nepopsaných druhů; zpracování tohoto materiálu v podstatě probíhá ještě v současnosti. O významu malíře a spisovatele Ondřeje Sekory nelze vůbec pochybovat. Jeho Příhody Ferdý mravence a brouka Pytlíka přitáhly k „broučkům“ generace dětí a kniha právem náleží mezi základní entomologickou literaturu. Sem bezesporu patří také Josef Hais-Týnecký se svými knížkami pro děti, v nichž vystupují různé druhy hmyzu jako hlavní hrdinové. Do této kategorie můžeme zařadit i typografa Bohumila Štíchu, který naprosto dokonalým způsobem preparace ovlivnil řadu dalších entomologů a sběratelů. Jeden čas dokonce preparoval (dobrovolně a zdarma) brouky pro entomologické oddělení NM. Miroslav Reška, původně také výtvarník, se postupně stal významným specialistou na stěvlíky. Nedávno zesnulý František „Vincek“ Navrátil, úspěšný sochař a nezapomenutelný člověk, shromáždil snad největší sbírku krasců rodu *Sphenoptera* (*Buprestidae*); nyní čeká v Národním muzeu na zpracování. Na tomto místě musím zmínit i Jana Kratochvíla, vášnivého sběratele tesaříků, jehož kolekce je nyní také uložena v NM. Sběry z jeho cest do nejrůznějších částí světa přinesly množství nepopsaných druhů, především z řádu brouci. Z kategorie výtvarníků – amatérů je nutné připomenout v podstatě celou českou školu vědeckých ilustrátorů entomologické literatury, z nichž někteří i sami hmyz sbírali a studovali (Zdeněk Doležal a další).

Kupodivu entomologie přilákala poměrně velký počet vojáků z povolání. Snad neznámějšími byli Karel Ješátko a Jaromír Pečírka. První z nich působil hlavně na tehdejší Zakarpatské Ukrajině, kde nashromáždil obsáhlý materiál především brouků.

Generál Pečírka byl zároveň lékařem a jako fregatní lékař podnikl dokonce cestu okolo světa. Během cest a služebních pobytů v tehdy exotických krajích nasbíral množství zejména brouků. Jako dalšího vojáka intenzivně se věnujícího entomologii připomeňme Ladislava Fáru, ke konci své kariéry se stal velitelem vysokoškolských vojsk. V neposlední řadě je nutné zmínit i Miroslava Kocourka, který se vypracoval na uznávaného odborníka ve skupině *Aculeata* (blanokřídlí – *Hymenoptera*).

Také mnoho cestovatelů obohatilo sbírky Národního muzea díky tomu, že se na svých výpravách zabývali i sběrem hmyzu. Z afrických cest Bedřicha Machulky a Richarda Štorcha je zachován bohatý materiál a početné sběry především z Jižní a Střední Ameriky pocházejí od věhlasného Enrique Stanko Vráze.

Na druhé straně, nepoměrně málo entomologů bychom našli v řadách politiků. V podstatě jde pouze o Zdeňka Mlynáře. Ten se po celý život zajímal o stěvlíky a na konci své politické kariéry byl „uklizen“ do entomologického oddělení Národního muzea, kde se úspěšně zapracoval do skupiny *Harpalinae* z čeledi stěvlíkovití. Pomocí jeho kontaktů se uskutečnily jediné tři expedice tohoto oddělení NM v totalitní éře, a to do Íránu (viz též Živa 1989, 3: 121–123).

Nesmíme při této příležitosti opomenout entomology s „modrou krví“, i když ti působili hlavně jako mecenáši. Jeden z prvních, Kašpar Maria hrabě ze Šternberka, vychoval a financoval studia řady budoucích entomologů a stál u zrodu

1 Kolaudace nového ateliéru Františka „Vincek“ Navrátila v Borkovanech (1989). F. Navrátil (uprostřed), Jiří Hladil (vpravo) a s kytarou J. Volavý, bratr slavného moravského muzikanta S. Volavého

2 Leopold Heyrovský (1892–1976), působil jako právník na ministerstvu obchodu, ve volném čase se věnoval studiu brouků. Člen entomologické společnosti od r. 1908, v letech 1969–76 byl předsedou ČSE. Na jeho počest byl v r. 1945 pojmenován jeden z největších druhů tesaříků (a brouků vůbec) *Xixuthrus heyrovskyi* z Fidži, bohužel již od 30. let pravděpodobně vyhynulý. Foto z archivu ČSE

Národního muzea v Praze. Jan hrabě Harrach se velmi zajímal o včelařství, pilně ho podporoval a založil první včelařský spolek na našem území. Můžeme sem zařadit také továrníka a podnikatele Cyrila Bartoň-Dobenína, který finančně zajistil mezinárodní expedice entomologického oddělení NM na Balkán a do Turecka, a jeho jméno nesou mnohé druhy hmyzu objevené během těchto výprav.

Mezi amatérskými entomology lze zažnamenat i povolání docela kuriózní. Např. jeden z našich předních astronomů Josef Sadil byl skvělým odborníkem na mravence (*Formicoidea*) a z jeho pera pochází první, doposud používaný klíč našich mravenců. Vinárník Adolf Rudolf byl zase vášnivým sběratelem a znalcem našich motýlů. Nejčastěji se ale amatérští entomologové rekrutovali z řad státních úředníků a inženýrů různých profesí. Tak např. báňský inženýr Josef Hlisenkovský nejen sbíral brouky, ale především téměř fanaticky shromažďoval entomologickou literaturu. Měl natolik dokonalou a úplnou knihovnu, že ji nakonec převzalo entomologické oddělení NM, protože obsahovala knihy a kompletní řady časopisů, které žádná jiná instituce v zemi neměla. Stavební inženýr Arnošt Jedlička, odborník na palearktické střevlíky, vlastnil sbírku s desítkami typových exemplářů – nyní je rovněž uložena v Národním muzeu. Hutní inženýr Bohumil Kouřil se zase pracoval na experta v čeledi nosatcovitů.

Legendární postava z raných dob české entomologie Jan D. Preysler byl tzv. hor mistr, který v pražském okolí (v Bubenči) v r. 1790 objevil a sám popsal snad nejznámějšího myrmekofilního brouka kyjorožce rudého (*Claviger testaceus*). Další stavební inženýr Josef Srdínko proslul výzkumem motýlů pražského okolí a technický úředník Miroslav Soldát byl zástupcem lepidopterologů ve výboru ČSE. Původně zeměměřič a člověk mnoha dalších povolání Jan Půlpán představuje asi naši nejvýznamnější postavu mezi amatérskými „střevlíčkáři“ a jeho k dokonalosti dovedené faunistické zpracování této čeledi, vydané až po jeho smrti, nemá obdoby. Na samém vrcholu pomyslné pyramidy státních úředníků ve službách entomologie byl ovšem Oldřich Šustera. Noblesní pán, mezinárodně uznávaný odborník na hrabalky (*Pompilidae*, řád blanokřídlí) a předseda ČSE v letech 1950–55.

Také poštovní úřady se staly živnou půdou amatérských entomologů. Za všechny jmenujme alespoň Otakara Kavana, jehož entomologická, hlavně faunistická činnost je úzce spjata se Slovenskem, kde působil v nejrůznějších oblastech, dále Theodora Krásu, který studoval brouky především z nadčeledi *Staphylinoidea* (drabčíkovití a jim příbuzní), a Kristiána Pospíšila. Ten si záměrně vybral službu ve vlakové poště, aby mohl co nejčastěji dojíždět do tehdejšího československého entomologického ráje – do Stúrova (dříve a nyní opět Parkán). Byl neodmyslitelně spojen s úterními entomologickými schůzkami v legendárním Černém pivovaru na Karlově náměstí. Jelikož také krátce pracoval v polygrafickém průmyslu a byl manuálně nesmírně šikovný, nezištně pomáhal vyrábět různé pomůcky, nalepo-

vací štítky, malá razítka pro determinační štítky a sháněl k nim i tiskařskou čerň. Nebyl sice specialista na žádnou konkrétní skupinu, ale jeho sbírka brouků patřila k největším soukromým sbírkám u nás.

Ani zdaleka nelze vyjmenovat všechny výrazné postavy československé amatérské entomologie. Zcela určitě jsem někoho opomenul, ale z předcházejících odstavců si snad čtenář udělá představu, jakou entomologickou velmocí jsme skutečně byli i přes nepřízeň osudu v některých dobách. Navíc existovala (a stále existuje) početná skupina entomologů – profesionálů. O nepřízní doby by mohli vyprávět i někteří současníci pamatující nejrůznější tlaky a někdy doslovnou perzekuci amatérů ze strany akademických funkcionářů a státních úředníků.

A co amatérská entomologie v současnosti? Podle mého názoru žije čile dál, i když musí překonávat zcela jiné překážky než dříve. Tytam jsou doby, kdy symbolem entomologa byl pohlavý bratráněk Benedikt. Prostřednictvím sdělovacích prostředků bývají entomologové prezentováni jako škůdci přírody a mnohdy jako zločinci, a celá amatérská entomologie je často doslova kriminalizována. Podle ochrannářských nařízení po celém světě se stal sběr hmyzu mnohdy protizákonnou činností spojenou nejen s riziky zdravotními jako v minulosti, ale i bezpečnostními. Už došlo bohužel k případům, kdy entomologové zaplatili za svého koníčka životem. Jedním z prvních byl Ján Helfer, kterého usmrtil otrávený šíp domorodců na Andamanských ostrovech. Entomolog německého původu, ale působící na přání hraběte Šternberka jako kustod v Muzeu království Českého, August J. Corda, který shodou okolností katalogizoval právě sbírku Jána Helfera, zahynul při námořní katastrofě ve Střední Americe. Otakar Brodský, o němž jsme se už zmínili v souvislosti s pražskou zoo, zemřel na srdeční selhání při expedici do Vietnamu. A budějovický entomolog, vynikající sběratel brouků Stanislav Bečvář, byl zastřelen v Laosu. Počet entomologů zraněných, zatčených, vězněných a jinak pronásledovaných během sběrných expedic by šel do desítek. Co žene všechny tyto nadšence do oblastí, kde by většina Evropanů vůbec nepřežila, a kam by ne-

3 Česká amatérská expedice do Tádžikistánu v r. 1977 (pohoří Babadag). Stojící F. Navrátil (vlevo) a prof. Lyndt (uprostřed) z Tádžické akademie věd. Snímky S. Bílého, není-li uvedeno jinak

vkročila? Samozřejmě i sběratelská vášeň, ale hlavně touha objevit něco zvláštního, nového a poznat dosud nepoznané. Ne nadarmo mají čeští entomologové pověst nejlepších lovců hmyzu, a jsou proto dokonce najímáni zahraničními entomologickými institucemi. Zvláště do oblastí, kam se nikomu moc nechce. Podle mého názoru je to částečně dáno tím, že se v dobách totalitního režimu před r. 1989 nikam cestovat nesmělo. Když už se někdo řízením osudu a úřadů dopravoval, že mohl odjet do zajímavé destinace, sbíral doslova do úpadu, dvacet čtyři hodin denně, protože věděl, že podobná příležitost už nenastane. Situace se změnila, jet můžeme, kam chceme, ale sběr hmyzu bez povolení se stal vysoce rizikovým. Jsou země, kde lze oficiálně povolení získat, ale prakticky je to problematické, jinde téměř nemožné. A patří k nim právě ty nejatraktivnější oblasti, kde denně mizejí desítky hektarů původních porostů, aniž bychom věděli, co všechno v nich žije. Přitom každý rozumně uvažující člověk pochopí, že množství hmyzu usmrčené denně jedoucím autem nebo jediným hmyzožravým ptákem mnohokrát převyšuje počty, jež dokáže i český entomolog za den ulovit. Ochrana přírody se stala hrou na ochranu přírody, která (záleží na konkrétní zemi) je v rukou byrokratů (v lepším případě), nebo v rukou zkorumpovaných státních úředníků a policistů (v horším případě).

I nadále ovšem bude v taxonomii platit pravidlo, že co amatér nesebere, profesionál neprostuduje. A námitky, že exempláře uložené v soukromých sbírkách zůstávají pro vědu ztracené, jsou bezpředmětné. I ten nejzarytější sběratel hmyzu chce mít všechny druhy ve své sbírce určené, a tudíž je poskytne odborníkovi. V tomto okamžiku exempláře takřikajíc vystoupí z anonymity a jsou podchyceny, popsány nebo jinak vědecky zpracovány. Jak říkal pan profesor Obenberger, jedna z největších postav naší entomologie, každý sebraný brouk nebo motýl skončí nakonec v muzeu.